

OPBRENGSTGERICHT LEREN, MEER DAN PRESTEREN

Een integrale aanpak van OGW en HGW

Redactie

Bram de Muynck, Dick Both en Elsbeth Visser-Vogel

Opbrengstgericht leren,
meer dan presteren

Opbrengstgericht leren, meer dan presteren

Een integrale aanpak van OGW en HGW

Onder redactie van:

Bram de Muynck

Dick Both

Elsbeth Visser-Vogel

Met medewerking van:

Alex de Bruijn

Bertine Haverhals

Manita Hoeke

Willem Poppe

Jan Voorthuyzen

Bert van de Waerdt

u i t g e v e r i j | C
c o u t i n h o

bussum 2015

© 2013 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2013, tweede oplage 2015

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Ronald Boiten, Amersfoort

Opmaak binnenwerk: i-krek (Yolande Verhoef), Amsterdam

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0340 7

NUR 841

Woord vooraf

Je hebt een spannend boek in handen! Niet zozeer omdat het leest als een thriller, maar omdat het onderwerp spannend is. In dit boek leer je om te gaan met gegevens over leerlingen: informatie over leerlingen op grond van wat je ziet, wat je hoort, wat je leest en wat je toetst. Je zult merken dat er heel veel (toets)gegevens over leerlingen in de school bekend zijn. Dankzij de techniek kunnen we tegenwoordig snel zien wat de vorderingen van leerlingen en groepen zijn en van deze informatie kunnen we goed gebruikmaken. Al deze kennis over de leerlingen wordt op scholen zowel bij opbrengstgericht werken (OGW) als bij handelingsgericht werken (HGW) benut. In dit boek brengen we deze manieren van werken bij elkaar in één aanpak, omdat we ervan overtuigd zijn dat het belangrijk is om iedere leerling in zijn totaliteit waar te nemen en te begrijpen. Het gaat zowel om de resultaten bij rekenen en taal als om de sociaal-emotionele ontwikkeling en het welbevinden, om vervolgens gericht en gefundeerd tot handelen te komen. Dit boek is daarom opgebouwd aan de hand van een zesfasenmodel dat in ieder hoofdstuk terugkomt. Als je deze aanpak tijdens de opleiding al goed in de vingers krijgt, kun je hier erg veel gemak van hebben.

De woorden 'opbrengstgericht leren' in de titel zijn een variant op 'opbrengstgericht werken'. We willen ermee aangeven dat het in OGW en HGW gaat om het leren van kinderen. Maar daarnaast is het ook een toespeling op de aard van het boek: het is vooral een leerboek voor studenten aan de lerarenopleiding. Maar ook als je al op een school werkt en je gaat het boek gebruiken, zul je merken dat het doelgericht werken met gegevens een uitdagend leerproces is.

Aan de hand van dit boek zal je duidelijk worden hoe je op een verstandige en evenwichtige manier met de beschikbare gegevens om kunt gaan. 'Verstandig' betekent voor ons dat je gegevens over leerlingen als instrument ziet. Je moet met je pedagogische ogen blijven kijken naar het kind en zijn onderwijsbehoeften. Met 'evenwichtig' bedoelen we dat je leerlingen breed benadert en toetsgegevens invoegt in 'zachtere' data, bijvoorbeeld wat jij als leraar waarneemt in de groep, op het plein of in de gymzaal. In de verbinding tussen deze diversiteit aan gegevens ligt de kracht van het daadwerkelijk begrijpen van de leerling en de mogelijkheid om optimaal aan te sluiten bij dat wat een

bepaalde leerling in een bepaalde situatie nodig heeft. Want dat is waar leren van genieten: de twinkellende ogen van een leerling als hij ineens snapt waar het om gaat, het spel op het plein, de reacties als je een verhaal hebt verteld enzovoort.

Onze wens is dat je met behulp van dit boek op zo'n manier met alle beschikbare gegevens leert omgaan dat de kinderen er meer door floreren en jij als leraar nog meer plezier hebt in je werk. Opbrengstgericht leren is meer dan presteren!

Bram de Muynck
Dick Both
Elsbeth Visser-Vogel

April 2013

Inhoud

Hoofdstuk 1 Opbrengstgericht en handelingsgericht: waar gaat het over?

Dick Both, Alex de Bruijn, Bram de Muynck en Elsbeth Visser-Vogel

1.1	Inleiding	11
1.2	Ontwikkelingen in het onderwijs	12
1.3	Wat is opbrengstgericht werken?	13
1.3.1	Hoe is opbrengstgericht werken ontstaan?	14
1.3.2	Waarom opbrengstgericht werken?	15
1.3.3	Drie niveaus	18
1.4	Wat is handelingsgericht werken?	18
1.4.1	Hoe is handelingsgericht werken ontstaan?	21
1.4.2	Waarom handelingsgericht werken?	22
1.5	Op zoek naar de verbinding tussen OGW en HGW	22
1.5.1	Gemeenschappelijke en aanvullende uitgangspunten van HGW en OGW	23
1.6	Uitgangspunten van dit boek	24
1.7	Opbouw van het boek	26

Hoofdstuk 2 Groepsniveau

Manita Hoeke en Bert van de Waerd

2.1	Inleiding	29
2.1.1	De leraar doet ertoe	30
2.1.2	Een positief pedagogisch klimaat	30
2.1.3	De cyclus op groepsniveau	31
2.1.4	De groepsbespreking	31
2.2	Waarnemen	32
2.2.1	Observeren	35
2.2.2	Leerlingvolgsystemen	35
2.2.3	OEN en OMA	35
2.2.4	De sociaal-emotionele ontwikkeling	36
2.2.5	Leraarvaardigheden	38
2.2.6	Verzameling en analyse van informatie	38
2.2.7	Communicatie	39
2.3	Begrijpen	39
2.3.1	Wat heeft de groep nodig?	41

2.3.2	Pedagogische en didactische onderwijsbehoeften	41
2.3.3	Meer informatie vergaren	42
2.3.4	Leraarvaardigheden	44
2.3.5	Verzameling en analyse van informatie	44
2.3.6	Communicatie	44
2.4	Wegen	45
2.4.1	Een goede voorbereiding is het halve werk	48
2.4.2	Opzet van de groepsbespreking	49
2.4.3	Ambities, maar geen afrekencultuur	50
2.4.4	Een opbrengstgerichte en handelingsgerichte groepsbespreking	50
2.4.5	Een groepsbezoek	51
2.4.6	Verzameling en analyse van informatie	52
2.4.7	Leraarvaardigheden	52
2.4.8	Communicatie	52
2.5	Plannen	53
2.5.1	Bewust plannen	54
2.5.2	Doelen op groepsniveau	55
2.5.3	Clusteren	57
2.5.4	Het groepsplan	59
2.5.5	Data verwerken in een digitale planning	61
2.5.6	Leraarvaardigheden	62
2.6	Handelen	62
2.6.1	Bewust handelen	63
2.6.2	Verzameling en analyse van informatie	64
2.6.3	Leraarvaardigheden	64
2.6.4	Communicatie	65
2.7	Evalueren	65
2.7.1	Ben ik tevreden?	66
2.7.2	Evaluatiecriteria	66
2.7.3	Einde én nieuw begin van de cyclus	66
2.7.4	Leraarvaardigheden	66
2.7.5	Data goed weergeven	67
2.7.6	Communicatie	67
2.8	Afsluiting	67
Bijlage 2.1	Agenda groepsbespreking	69
Bijlage 2.2	Analysemodel	72

Hoofdstuk 3 **Leerlingniveau**

Alex de Bruijn en Bertine Haverhals

3.1	Inleiding	75
3.1.1	Wanneer is het leerlingniveau relevant?	76
3.1.2	Samenwerken	79
3.2	Waarnemen	80
3.2.1	Observaties van het sociaal-emotioneel functioneren van de leerling door de leraar	81
3.2.2	Communicatie	86
3.3	Begrijpen	92
3.3.1	Verzamelde informatie inzetten	93
3.3.2	Communicatie	98
3.3.3	Leraarvaardigheden	104
3.4	Wegen	104
3.4.1	Informatie wegen	104
3.4.2	Communicatie	106
3.4.3	Leraarvaardigheden	107
3.5	Plannen	108
3.5.1	Informatie gebruiken voor de planning	108
3.5.2	Leraarvaardigheden	110
3.5.3	Communicatie	112
3.6	Handelen	116
3.6.1	Voortdurend terugkijken	116
3.6.2	Leraarvaardigheden	118
3.6.3	Communicatie	121
3.7	Evalueren	123
3.7.1	De cirkel is rond	123
3.7.2	Leraarvaardigheden	126
3.7.3	Communicatie	128
3.8	Afsluiting	133

Bijlage 3.1	Formulier leerlinggesprek	134
-------------	---------------------------	-----

Hoofdstuk 4 **Schoolniveau**

Willem Poppe en Jan Voorthuyzen

4.1	Inleiding	136
4.1.1	Een collectieve ambitie	136
4.1.2	Een goede voortgang	137
4.1.3	Een onderzoekende houding	138
4.1.4	Manieren van betrokkenheid	139

4.1.5	Successen delen	140
4.1.6	Kenmerken van schoolculturen	141
4.2	Waarnemen	142
4.2.1	Afname van de toetsen	143
4.3	Begrijpen	146
4.3.1	Toetsgegevens begrijpen	146
4.4	Wegen	147
4.4.1	Kwaliteitscyclus	148
4.4.2	First things first	148
4.5	Plannen	149
4.5.1	Keuzes maken	149
4.6	Handelen	150
4.6.1	Professioneel handelen	150
4.6.2	Alertheid	151
4.7	Evalueren	151
4.8	Afsluiting	153

Hoofdstuk 5 Het gaat om goed onderwijs

Bram de Muynck en Elsbeth Visser-Vogel

5.1	Inleiding	155
5.2	Een vergelijking	156
5.3	Vragen bij doelgericht en planmatig werken	158
5.3.1	Moet het in het onderwijs wel over resultaten gaan?	158
5.3.2	Kan een leraar nog wel gewoon lesgeven als hij gericht is op hogere Cito-scores?	159
5.3.3	Waarom zouden alle scholen opbrengstgericht moeten werken?	160
5.3.4	Worden leerlingen met speciale behoeften beter van opbrengstgericht werken?	160
5.3.5	Wordt de leerling in deze benadering niet overschat?	160
5.4	Een kader voor handelingsgericht en opbrengstgericht werken	161
5.4.1	Het doel van onderwijs	161
5.4.2	Alles ten dienste van vorming	164
5.5	Zeven richtlijnen	170
5.6	Afsluiting	177

Literatuur	179
Register	183
Over de auteurs	189

Opbrengstgericht en handelingsgericht: waar gaat het over?

Dick Both, Alex de Bruijn, Bram de Muynck en
Elsbeth Visser-Vogel

Leerdoelen:

- Je kent de belangrijkste onderwijsontwikkelingen op het gebied van opbrengstgericht werken en handelingsgericht werken.
- Je weet wat er onder opbrengstgericht werken en handelingsgericht werken wordt verstaan.
- Je begrijpt hoe opbrengstgericht werken is ontstaan.
- Je begrijpt hoe handelingsgericht werken en opbrengstgericht werken met elkaar in verband staan.

1.1 Inleiding

Er zijn momenteel twee termen die binnen scholen voor primair onderwijs veelvuldig worden gebruikt: opbrengstgericht werken (OGW) en handelingsgericht werken (HGW). Ook in het voortgezet onderwijs kom je deze begrippen steeds vaker tegen. Beide concepten of werkwijzen hebben een eigen historie. Ze vormen in de beeldvorming van veel leraren en leidinggevenden op zichzelfstaande concepten. In dit boek zoeken we de verbinding tussen OGW en HGW. Sterker nog: in de verschillende hoofdstukken willen we laten zien dat in de verbinding van beide concepten belangrijke aangrijpingspunten liggen voor goed onderwijs.

In dit hoofdstuk lees je eerst iets over de ontwikkelingen in het Nederlandse onderwijs in de afgelopen decennia. Die informatie heb je nodig om OGW en HGW goed te kunnen plaatsen. Vervolgens lichten we de historische achtergrond van de beide begrippen toe en bekijken we hoe Nederlandse onderwijskundigen deze concepten omschrijven. Daarna maken we duidelijk waarom scholen er goed aan doen om de verbinding te zoeken tussen OGW en HGW.

1.2 Ontwikkelingen in het onderwijs

OGW en HGW kunnen niet los worden gezien van twee grote ontwikkelingen in het onderwijs die ongeveer tegelijk plaatsvonden maar van karakter verschillen.

De eerste ontwikkeling heeft te maken met de aandacht van de overheid voor het economische aspect van onderwijs. Op dit aspect wordt sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw sterk gelet. Onderwijs is de grootste uitgavenpost van de Nederlandse overheid, en daar moet iets tegenover staan. Scholen moeten hun best doen om een zo hoog mogelijk rendement te behalen. Kennis over het onderwijs maakt het steeds beter mogelijk om dit rendement te beheersen. Maar we plaatsen meteen een kanttekening: dit geldt slechts tot op zekere hoogte, omdat onderwijs zo complex is. Mede als gevolg van deze ontwikkeling is door veel scholen een cyclus van kwaliteitszorg opgezet. Aandacht voor de opbrengsten van het onderwijs is hierin een belangrijk onderdeel. Maar kwaliteitszorg is meer dan opbrengstgericht werken en richt zich ook op afspraken en procedures binnen de school, op het onderwijsleerproces, de organisatie van de leerlingenzorg en vele andere zaken. In dit boek ligt de focus op opbrengstgericht werken. Na dit inleidende hoofdstuk beschrijven we de manier waarop OGW kan worden ingezet in de schoolsituatie.

Cito: niveau rekenen en wiskunde van kinderen niet verslechterd

Kinderen uit groep 8 van de basisschool zijn niet beter of slechter geworden in rekenen en wiskunde. Dat blijkt uit onderzoek van toetsenmaker Cito over het niveau van kinderen die de jaarlijkse eindtoets in 2011 hebben gemaakt. Op het vorige peilmoment, in 2004, was het niveau achteruitgegaan maar nu is het weer gestabiliseerd.

De onderzochte onderdelen van het rekenen en wiskundeonderwijs zijn onder meer getallen en bewerkingen, verhoudingen, breuken en procenten en verbanden. Over het algemeen scoren jongens hoger dan

meisjes op het gebied van rekenen. Bij het onderdeel bewerkingen scoren meisjes gelijk of beter.

Op vrijwel iedere basisschool maken de kinderen uit groep acht de Cito-toets. Mede op basis van de uitslag hiervan wordt bepaald naar welk niveau van het voortgezet onderwijs de leerling gaat. De jaarlijkse toetsen worden komende week afgenomen. Cito kwam deze week al in het nieuws omdat de opgaves uitgelekt waren en in handen waren gekomen van een krant.

Bron: *de Volkskrant*, 31 januari 2013.

De tweede ontwikkeling betreft de aandacht voor leerlingen met speciale onderwijsbehoeften. Sinds halverwege de twintigste eeuw is er in Nederland bijzondere aandacht gekomen voor leerlingen met specifieke pedagogische en didactische behoeften. Men ontdekte dat je door goed te kijken beter begreep waarom het een leerling niet lukte om te leren. Ook is men gaan inzien dat gedragsproblemen niet voortkomen uit onwil, maar dat hier vaak oorzaken voor zijn in het kind of in de omgeving van het kind (Bakker, Noordman & Rietveld-van Wingerden, 2010, p. 653 e.v.). Door de aandacht voor speciale opvoedingsvragen en de beschikbaarheid van didactisch materiaal kon men steeds beter inspelen op de individuele behoeften van leerlingen. We noemen dit tegenwoordig 'differentiëren'. De kennis leidde echter ook tot de groei van scholen voor speciaal onderwijs. In de jaren tachtig van de vorige eeuw constateerde men dat deze scholen maar bleven groeien. Met behulp van wetenschappelijk onderzoek heeft men toen allerlei acties in gang gezet om zo veel mogelijk leerlingen in het reguliere onderwijs te krijgen en te houden. Iedereen moest 'Weer Samen Naar School' (wsns). Aanvankelijk werd steeds gesproken over 'adaptief onderwijs'; sinds enkele jaren spreekt men van 'passend onderwijs' (zie ook paragraaf 1.3). Als je onderwijs passend maakt voor leerlingen en zo goed mogelijk aansluit bij hun mogelijkheden en behoeften, verhoog je de kwaliteit, was de veronderstelling. En als je dit systematisch wilt doen, dan voer je eerst diagnostiek uit, vervolgens een stukje behandeling en ten slotte evalueer je en stel je het handelen bij. Je bent dan op het niveau van het individuele kind bezig met kwaliteitszorg. Er is een manier van werken ontwikkeld waarin het handelen van de leraar voor de leerling centraal staat. Dit is 'handelingsgericht werken' gaan heten.

Wanneer we deze twee ontwikkelingen in het onderwijs bezien, kunnen we concluderen dat in het streven naar onderwijskwaliteit OGW en HGW bij elkaar komen.

1.3 Wat is opbrengstgericht werken?

Aandacht voor de kwaliteit van het onderwijs is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Een van de manieren om die kwaliteit inzichtelijk te maken, is het gebruik van toetsresultaten. Deze resultaten zijn al heel wat jaren voorhanden, maar werden vooral gebruikt op leerlingniveau om de leerling in zijn ontwikkeling te volgen. De afgelopen jaren is er veel meer aandacht gekomen voor resultaten op groepsniveau, schoolniveau en bovenschools niveau.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (ocw) heeft de term 'opbrengstgericht werken' geïntroduceerd, een term die inmiddels alom bekend is en ook voor de Onderwijsinspectie, de po-Raad – de sectororganisatie voor het primair onderwijs – en praktisch alle scholen gemeengoed is geworden.

Onder **opbrengstgericht werken** wordt doorgaans verstaan dat je als leraar de kwaliteit van onderwijs kunt verbeteren door bij het analyseren van de resultaten planmatig en systematisch te werk te gaan. De gedachte is eigenlijk heel eenvoudig. Als je precies weet wat de leerlingen kennen en kunnen nadat je een poosje onderwijs hebt gegeven, begrijp je ook hoe je het beter kunt gaan doen. Bij opbrengstgericht werken denk je als leraar dus niet van voren naar achteren: je gaat aan het werk en je ziet wel waar je ongeveer uitkomt. Nee, je denkt van achteren naar voren. Je gaat eerst na welke doelen je wilt bereiken en op welke manier. Hierbij baseer je je op de groepskenmerken en bijvoorbeeld op resultaten van voorgaande jaren. Vervolgens bekijk je wat de resultaten van de leerlingen zijn en vergelijk je ze met de gestelde doelen.

Er zijn verschillende termen in omloop. 'Opbrengstgericht werken' is synoniem met 'resultaatgericht werken'. Ook wordt wel gesproken over 'meetgestuurd' of 'datagestuurd' onderwijs (*data driven teaching*).

De gegevens moeten verzameld worden met behulp van objectieve toetsen (Ledoux, Blok & Boogaard, 2009). Dat de Onderwijsinspectie hamert op het gebruik van resultaatgegevens heeft te maken met de constatering dat er door veel leerlingen gepresteerd wordt op een lager niveau dan ze zouden moeten kunnen gezien hun intelligentie. Ook zijn er zwakke scholen die gezien de populatie die ze bedienen betere prestaties zouden moeten leveren, bijvoorbeeld omdat er relatief veel kinderen van hoogopgeleide ouders op zitten. De Onderwijsinspectie kijkt naar de opbrengsten van de school en verbindt ook consequenties aan slechte prestaties. Bij prestaties gaat het voornamelijk om de scores op reken- en taaltoetsen, maar daarnaast is er aandacht voor sociale competenties (Inspectie van het Onderwijs, 2009). Opbrengstgericht werken brengt niet alle opbrengsten van onderwijs in kaart. De nadruk ligt op rekenen en taal omdat deze vakken als basisvakken kunnen worden aangemerkt, en op basale sociale vaardigheden. Daarmee valt een heleboel buiten beeld wat in het onderwijs ook erg belangrijk is en in sommige opzichten zelfs belangrijker. Hier komen we in het laatste hoofdstuk van dit boek op terug.

Samengevat drukken de gehanteerde definities van OGW vooral het systematisch en doelgericht werken aan optimalisatie van de prestaties uit. Hierbij gaat het niet alleen om leeropbrengsten, maar bijvoorbeeld ook om 'zachtere informatie' als observaties en meetinstrumenten op sociaal-emotioneel gebied.

1.3.1 Hoe is opbrengstgericht werken ontstaan?

Voor het ontstaan van opbrengstgericht werken moeten we kijken naar de Verenigde Staten. Rond de eeuwwisseling waren er grote zorgen over de kwaliteit van het onderwijs. De regering-Bush wilde het onderwijs drastisch verbeteren. Men bedacht in 2001 het programma 'No child left behind'. Uit onderzoek was

bekend dat leerlingen op scholen in achterstandsbuurtten zwak presteerden. Ook wist men uit experimenten dat het mogelijk was om onderwijs systematisch te verbeteren. Een belangrijke sleutel om het onderwijs op zwakke scholen te verbeteren was het stellen van doelen. Met doelen omschrijf je als school waar je met je onderwijs heen wilt. Je moet dan ook weten waar je vandaan komt. Als school moet je dus in kaart brengen wat de resultaten zijn en op grond daarvan realistische doelen stellen. Als je die doelen hebt gesteld, ga je ze nastreven.

Het programma 'No child left behind' werd een aanjager waarbij het erom ging optimaal gebruik te maken van wat kwantitatief kan worden gemeten. De resultaten van dit programma waren aanvankelijk hoopgevend, maar er kwamen ook nadelen aan het licht. Die nadelen komen aan de orde in hoofdstuk 5. De beweging waaide over naar Engeland en later naar het vasteland van Europa. In Nederland is het toewerken naar betere opbrengsten nog maar enkele jaren een trend. De overheid heeft er voor Prinsjesdag 2011 concrete doelen voor gesteld, onder andere door aan te geven hoeveel procent van de scholen opbrengstgericht zou moeten werken in 2015. Niet alleen zwakke scholen moeten overgaan tot opbrengstgericht werken. Een onderzoekende houding van leraren en met name ook van leidinggevendenden wordt gezien als het belangrijkste instrument voor onderwijsverbetering (Krüger, 2010).

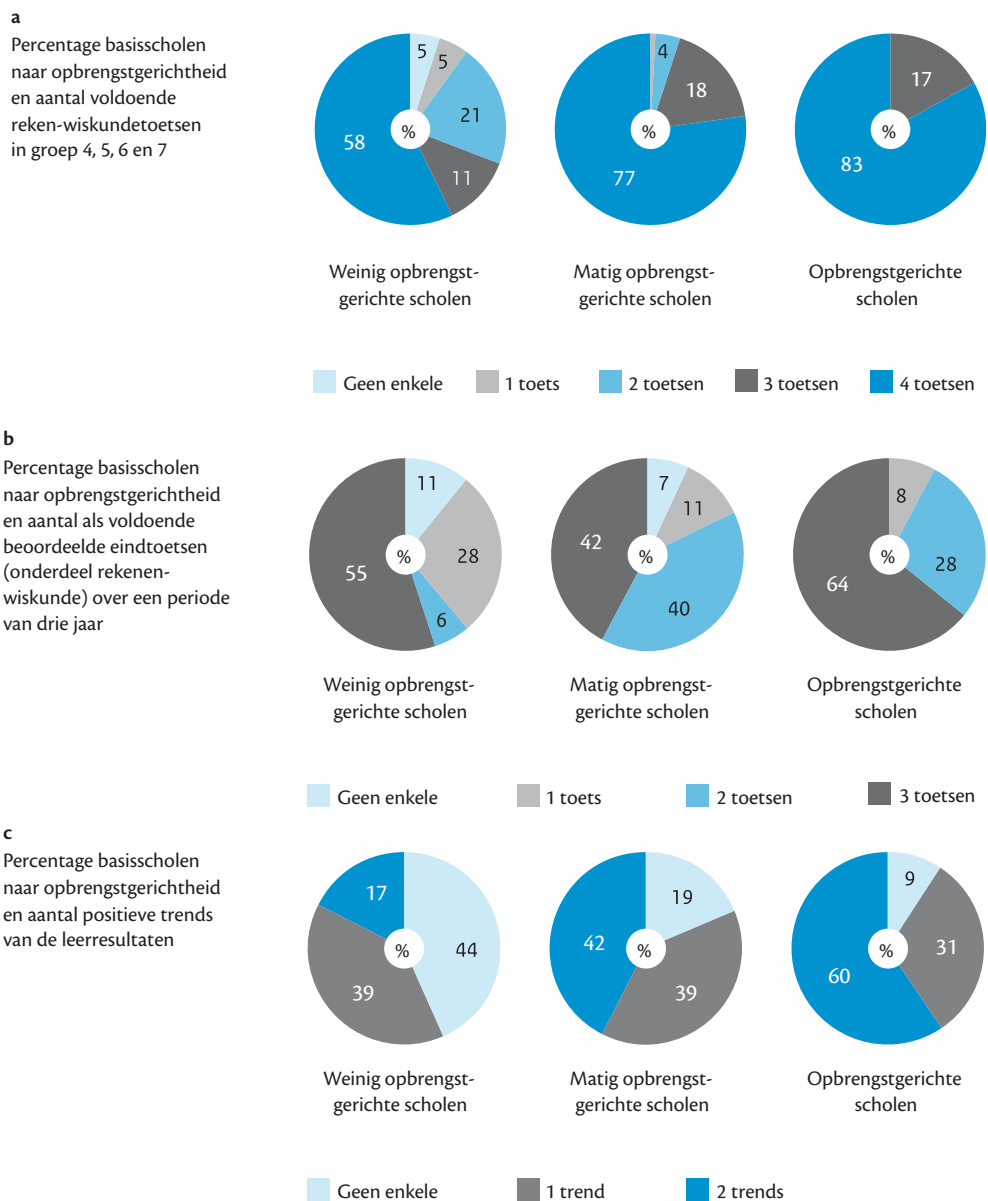
Een argument voor ogw in Nederland is dat er op dit moment heel veel gemeten wordt, maar dat er met de gegevens nauwelijks iets wordt gedaan. De energie en tijd gaan dus zitten in werk dat nauwelijks effect heeft, terwijl er heel veel mee gedaan zou kunnen worden. Dit gegeven is een belangrijke reden om ogw te koppelen aan die andere beweging in het onderwijs: handelingsgericht werken. Scholen kunnen tijd en energie maar één keer besteden en daarom is het van belang om de beide concepten met elkaar te verbinden. In dit boek gaan we die uitdaging aan.

1.3.2 Waarom opbrengstgericht werken?

Uit onderzoek van de Onderwijsinspectie (*Opbrengsten – Maak er werk van!*) blijkt dat gericht zijn op opbrengsten de resultaten van het onderwijs ten goede komt (Inspectie van het Onderwijs, 2011). De Onderwijsinspectie heeft op basisscholen, verspreid over het land, rekenlessen geobserveerd en met schoolleiders, intern begeleiders en leraren gesprekken gevoerd over hun opbrengstgerichtheid. Vervolgens zijn de bevindingen in verband gebracht met de resultaten op rekentoetsen. De onderzochte scholen werden in drie groepen verdeeld: scholen die opbrengstgericht werken, scholen die matig opbrengstgericht werken en scholen die weinig opbrengstgericht werken. Het blijkt dat scholen die opbrengstgericht werken betere resultaten halen bij rekenen en wiskunde in de groepen 4 tot en met 7 dan scholen die dat niet

1 Opbrengstgericht en handelingsgericht: waar gaat het over?

doen (figuur 1.1 a) en meer positieve trends laten zien (figuur 1.1 c). Ook de resultaten bij de eindtoets rekenen blijken beter te zijn (figuur 1.1 b).

Figuur 1.1 Het verband tussen leerresultaten en opbrengstgerichtheid op basisscholen.

Bron: Inspectie van het Onderwijs, 2011, p. 5.

Basisscholen met resultaten die beter zijn dan wat van de populatie leerlingen mag worden verwacht, worden sterke basisscholen genoemd. Uit onderzoek van de Onderwijsinspectie blijkt dat deze scholen zich onderscheiden door betere leerlingenzorg, betere kwaliteitszorg en didactisch sterke leraren met oog voor de verschillen tussen hun leerlingen. Deze scholen zijn in staat om op basis van verzamelde gegevens over de ontwikkeling van hun leerlingen analyses te maken en bovenal de leerlingen de zorg te bieden die ze nodig hebben. Ook gaan deze scholen de effecten van de zorg na. De leraren leggen de leerstof duidelijk uit, gebruiken hun tijd efficiënt en weten een taakgerichte sfeer te scheppen.

.....► **Interview de directeur van je (stage)school. In hoeverre wordt er op deze school opbrengstgericht gewerkt? Welke voordelen of belemmeringen ziet de directeur om (meer) opbrengstgericht te werken?**

.....

Dat de Onderwijsinspectie de nadruk legt op opbrengsten wil niet zeggen dat er niet ook gekeken wordt naar het meten zelf. De Onderwijsinspectie stelt als eis dat alle leerlingen getoetst worden met goedgekeurde toetsen. In Nederland betekent dit: toetsen die beoordeeld zijn door de Commissie Testaangelegenheden Nederland (COTAN). Deze commissie bekijkt of een test betrouwbaar en valide is, en of een test genormeerd is met een landelijk representatieve steekproef. Dit geldt dus ook voor instrumenten voor het meten van sociaal-emotioneel functioneren. Een ander belangrijk punt is dat de resultaten niet op zichzelf beoordeeld worden, maar altijd in relatie tot de populatie leerlingen op de betreffende school. Men beoordeelt een school dus door de daadwerkelijke prestaties te vergelijken met de te verwachten prestaties, bijvoorbeeld op grond van intelligentie of op grond van het opleidingsniveau van de ouders. Een school hoeft met andere woorden niet uit de leerlingen te halen wat er niet in zit.

Opbrengstgericht werken en leerlingen die meer hulp nodig hebben

Hoe zit het nu met leerlingen die meer dan gemiddeld hulp nodig hebben? Als men opbrengstgericht gaat werken, wordt er dan rekening gehouden met deze leerlingen? Denk bijvoorbeeld aan leerlingen in het speciaal basisonderwijs of leerlingen die een leerachterstand oplopen in het basisonderwijs en van wie een leraar het gevoel heeft: ze hebben niet meer in hun mars. We bespreken deze vraag hier afzonderlijk omdat bij opbrengstgericht werken de belangen van alle leerbehoeften in het oog worden gehouden, zoals we zullen laten zien. 'Leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften ontwikkelen zich naar hun mogelijkhe-

den', zo stelt de Onderwijsinspectie (2011). Scholen moeten een voorspelling doen over wat deze leerlingen kunnen bereiken. Ze doen dit met behulp van een intelligentietest, door de laatste drie toetsmomenten te bekijken, door uitgebreid de stimulerende en belemmerende factoren in kaart te brengen en door na te gaan of er sprake is van tekortschietend handelen van de leraar.

De Onderwijsinspectie houdt er rekening mee dat sommige categorieën leerlingen geen gewone schoolloopbaan kunnen volgen: 'Het gaat hierbij om leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften, die het aanbod tot en met groep 8 niet aangeboden krijgen vanwege cognitieve en/of sociaal-emotionele belemmeringen. Dit zijn bijvoorbeeld leerlingen die op termijn naar het leerwegondersteunend onderwijs, het voortgezet speciaal onderwijs dan wel het praktijkonderwijs zullen gaan.' Voor deze leerlingen moeten scholen verplicht een ontwikkelingsperspectief met eind- en tussendoelen formuleren. De resultaten van deze leerlingen worden vergeleken met die geformuleerde verwachtingen en niet met de gemiddelde verwachtingen.

1.3.3 Drie niveaus

De kwaliteit van het onderwijs staat of valt met de man of vrouw voor de groep. Toch gaat het bij opbrengstgericht werken om het totale schoolgebeuren, niet alleen om de leraar. In de literatuur en ook in dit boek onderscheiden we daarom drie niveaus: het groepsniveau, het leerlingniveau en het schoolniveau. Elk van deze niveaus speelt een belangrijke rol in het bieden van goed onderwijs.

1.4 Wat is handelingsgericht werken?

Handelingsgericht werken beoogt de kwaliteit van het onderwijs dat gegeven wordt en de begeleiding voor alle leerlingen die geboden wordt te verbeteren. HGW is een manier van werken waarbij het omgaan met verschillen tussen leerlingen concreet wordt gemaakt. Ook is er aandacht voor de wijze waarop aangesloten kan worden bij de onderwijsbehoeften van de leerlingen. Evenals bij opbrengstgericht werken gaat het ook bij handelingsgericht werken om een planmatige en cyclische werkwijze waarbij er aandacht is voor in ieder geval zeven uitgangspunten, die als volgt zijn samen te vatten:

- 1 De onderwijsbehoeften van leerlingen staan centraal: wat heeft een leerling nodig om een bepaald doel te behalen?
- 2 Afstemming en wisselwerking: het gaat niet alleen om het kind, maar om het kind in wisselwerking met zijn omgeving.
- 3 Het is de leraar die het doet! Leraren realiseren passend onderwijs en leveren daarmee een cruciale bijdrage aan een positieve ontwikkeling van leerlingen op het gebied van leren, werkhouding en sociaal-emotioneel functioneren.

- 4 Positieve aspecten van kind, groep, leraar, school en ouders zijn van groot belang.
- 5 Samenwerking tussen leraren, leerlingen, ouders, intern en extern begeleiders is noodzakelijk om een effectieve aanpak te realiseren.
- 6 Doelgericht werken: het team formuleert korte- en langetermijndoelen voor het leren, de werkhouding en het sociaal-emotioneel functioneren van alle leerlingen en evalueert deze in een cyclus van planmatig handelen.
- 7 De werkwijze is systematisch, stapsgewijs en transparant. Het is voor alle betrokkenen helder hoe de school wil werken en waarom. Er zijn heldere afspraken over wie wat doet, waarom, hoe en wanneer.

We zien dus dat het bij HGW, evenals bij OGW, draait om de kwaliteit van het onderwijs. Wordt er bij OGW in eerste instantie vanuit het niveau van de school en de groep geredeneerd, bij HGW wordt aanvankelijk vooral gedacht vanuit de individuele leerling en de groep. De zeven uitgangspunten van HGW beschrijven een ideale werkwijze. Om die werkwijze te kunnen realiseren is een toekomstgerichte manier van denken, kijken en spreken nodig. Een leerling is geen zwakke leerling omdat hij moeite heeft met rekenen; hij is een zwakke leerling vanwege zijn behoefte aan verlengde instructie bij opdrachten die veel inzicht vereisen. En ouders zijn voor een school geen personen die afleiden van het werk; zij zijn juist welkom omdat ze waardevolle en aanvullende informatie over het kind kunnen inbrengen.

Alle zeven uitgangspunten zijn toe te passen door professionals die werkzaam zijn in het onderwijs: leraren, directieleden, intern begeleiders, ambulant begeleiders, orthopedagogen enzovoort. Het ontwikkelen van eenzelfde taal en werkwijze komt het onderwijs en de leerlingen zeer ten goede. En in het licht van het ontwikkelen van de '1-zorgroute' (zie kader) is het van groot belang om daadwerkelijk passend onderwijs te kunnen bieden.

Twee trends: adaptief onderwijs en specifieke diagnostiek en behandeling

Een belangrijke pedagoog in het denken over adaptief onderwijs is prof. dr. Luc Stevens, die zijn theorie ontleende aan de zogenoemde motivatietheorie (in het Engelse taalgebied de *Self-Determination Theory*). In het denken van Stevens staan de psychologische basisbehoeften van de leerling centraal: relatie, competentie en autonomie.

Onder die voorwaarden voelt een kind zich veilig. Pas als aan deze basisbehoeften is voldaan, kun je als leraar gaan werken aan de zogenoemde onderwijsbehoeften. Onderwijsleerproblemen worden dus allereerst gezien als een pedagogisch probleem. Het denken in psychologische basisbehoeften heeft grote invloed gehad op het denken over

zorg en heeft geleid tot de ontwikkeling van de 1-zorgroute: een stappenplan waarmee scholen invulling kunnen geven aan passend onderwijs.

Een andere ontwikkeling is de toegenomen kennis over specifieke problemen waar leerlingen mee kampen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw waren PDD-NOS, ADHD en dyslexie nog nauwelijks bekend. De diagnostische kennis en mogelijkheden hebben sinds die tijd een hoge vlucht genomen. Op allerlei deelgebieden van de ontwikkeling werden testen ontwikkeld: didactische testen voor

de verschillende leergebieden, intelligentietesten en testen voor het in kaart brengen van sociaal-emotioneel functioneren. Waren deze testen aanvankelijk voorbehouden aan psychologen en orthopedagogen, later werden ook intern begeleiders deskundig in het uitvoeren van diagnostiek en het schrijven van handelingsplannen.

De hele ontwikkeling op het gebied van zorg binnen het onderwijs kan worden beschouwd als een uitvloeisel van deze twee trends. Ook handelingsgericht werken past in deze ontwikkeling.

Steeds meer zorg

Handelingsgericht werken kun je zien als een doorontwikkeling van het adaptieve onderwijs: onderwijs dat aansluit bij de basisbehoeften van een leerling. Tegemoetkomen aan deze basisbehoeften is essentieel om aan te kunnen sluiten bij wat een kind nodig heeft. HGW betekent dat een leraar een stap verder gaat dan zorgen voor basisveiligheid bij leerlingen. Hij sluit aan bij het eigene van het kind en bij wat het kind specifiek nodig heeft. Ook let hij erop wat de groep als geheel nodig heeft. Zo wordt nog meer recht gedaan aan verschillen. Tegelijk blijft het bieden van veiligheid een constante die belangrijk is voor alle leerlingen.

Wat is passend onderwijs?

Passend onderwijs is de naam voor de nieuwe manier waarop onderwijs wordt georganiseerd voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Door passend onderwijs kunnen meer kinderen, eventueel met extra ondersteuning, in het reguliere onderwijs blijven.

Passend onderwijs is dus geen schooltype; kinderen zitten niet 'op' passend onder-

wijs. Scholen werken met elkaar samen in samenwerkingsverbanden en maken binnen het systeem van passend onderwijs afspraken met elkaar over hoe ze ervoor zorgen dat alle leerlingen onderwijs krijgen dat bij hen past.

Bron: www.steunpuntpassendonderwijs.nl, geraadpleegd 20 maart 2013.

1.4.1 Hoe is handelingsgericht werken ontstaan?

De wortels van HGW liggen in de zogenoemde handelingsgerichte diagnostiek (HGD). HGD is een praktijkmodel voor diagnostiek en advisering en richt zich op de leerling, de leraar, de groep, de school en de ouders. De persoon die de diagnose stelt, analyseert de situatie of het knelpunt en zoekt naar verklaringen, natuurlijk met het doel om een advies te geven of een aanpak te kiezen die gericht is op het aanpakken van het probleem. Vragen die hierbij aan de orde komen zijn bijvoorbeeld: wat gaat goed? Wat wordt als moeilijk ervaren? Welke risicofactoren zijn er bij het kind, het gezin, de opvoedingssituatie, de leraar? Binnen HGD is de hulpvraag van het kind, de ouder of de school het vertrekpunt, en een verantwoord en bruikbaar antwoord het resultaat. Deze werkwijze is ontwikkeld door Noelle Pameijer en Tanja van Beukering en richt zich vooral op psychologen en orthopedagogen die werken met leerlingen (Pameijer & Van Beukering, 2004).

Handelingsgericht werken zoals dat momenteel op veel scholen wordt ingevoerd, bouwt voort op de principes van handelingsgerichte diagnostiek en is niet voorbehouden aan de professionele hulpverlener. Integendeel, de werkwijze en manier van denken wordt door intern begeleiders en leraren steeds vaker toegepast in situaties waarin een hulpvraag of probleem speelt en waarin gezocht wordt naar een adequate aanpak. Die kan per leerling heel verschillend zijn. Je wilt immers aansluiten bij de (onderwijs)behoeften van iedere afzonderlijke leerling. Dit kan betekenen dat de ene leerling meer tijd, instructie of hulp krijgt van de leraar dan de andere leerling.

Binnen praktisch ieder samenwerkingsverband wordt HGW toegepast. Ontwikkelingen als passend onderwijs en de 1-zorgroute maken gebruik van de zeven principes van HGW om iedere leerling binnen de school en vooral binnen de groep te kunnen bieden wat hij nodig heeft.

Wat is een samenwerkingsverband?

Momenteel bestaat 'Weer Samen Naar School' uit regionale samenwerkingsverbanden. Elk samenwerkingsverband bestaat uit een aantal reguliere basisscholen en één of meer scholen voor speciaal basisonderwijs. Ieder samenwerkingsverband heeft een Permanente Commissie Leerlingenzorg (PCL) die beoordeelt of plaatsing van een leerling in het speciaal basisonderwijs noodzakelijk is.

Ouders blijken nogal eens op zoek te moeten naar een passende school voor hun kind. Met ingang van 1 augustus 2014 zijn alle scholen in Nederland verplicht een passende onderwijsplek te bieden aan leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Om dat waar te kunnen maken gaan scholen in de regio samenwerken. Niet elke gewone school hoeft alle kinderen op te vangen. Kan een school geen passend

1 Opbrengstgericht en handelingsgericht: waar gaat het over?

onderwijs geven, dan wordt binnen het samenwerkingsverband een andere school gezocht die wel passend onderwijs kan bieden. Scholen

kunnen zich specialiseren en kunnen onderling afspreken welke school welke kinderen het beste onderwijs kan bieden.

1.4.2 Waarom handelingsgericht werken?

Handelingsgericht werken past in een al enkele decennia geleden ingezette koers om recht te doen aan verschillen tussen leerlingen. HGW veronderstelt ook dat leraren accepteren en erkennen dat die verschillen er zijn, op verschillende terreinen. En dat dit nogal wat betekent voor een leraar. Werken volgens het gedachtegoed van HGW betekent kort samengevat dat de volgende vraag wordt gesteld: wat heeft deze leerling de komende periode nodig van deze ouders, in deze groep, bij deze leraar, op deze school (Pameijer & Van Beukering, 2006, p. 15)? De leraar denkt niet in de eerste plaats: welk probleem heeft dit kind? Hij denkt veel meer in vragen als: wat heeft dit kind nodig van zijn omgeving, school en thuis?

.....► Interview de intern begeleider van je school. Vraag wat jij als leraar kunt doen wanneer je niet meer goed weet hoe je met een leerling verder moet. Welke zorg is vanuit de school mogelijk? Hoe is de zorg in het samenwerkingsverband geregeld?

1.5 Op zoek naar de verbinding tussen OGW en HGW

Het mag duidelijk zijn dat het ons gaat om goed onderwijs. Onderwijs dat recht doet aan de mogelijkheden en onmogelijkheden van iedere leerling. Als leraar sta je zoals gezegd voor de uitdaging het onderwijs af te stemmen op de leerlingen in je groep. Je wilt een pedagogisch klimaat creëren waarin iedere leerling wordt uitgedaagd tot leren en tot ontwikkeling, zowel sociaal-emotioneel als cognitief. De kaders waaruit OGW en HGW voortgekomen zijn mogen verschillen, maar voor beide geldt hetzelfde doel: scholen, leidinggevenden en leraren behulpzaam zijn bij het bieden van goed onderwijs. En als we in dit boek de verbinding zoeken tussen OGW en HGW en de beide benaderingen concreet maken, wordt ook duidelijk dat deze concepten elkaar versterken en aanvullen. Het is van belang ze te integreren en een eenzijdige nadruk op leerresultaten, of juist te weinig nadruk op de resultaten, te voorkomen. Dat is winst.

In een gesprek van de intern begeleider met de leraren van groep 5 over de resultaten van de twee parallelgroepen 5 blijkt dat de score voor begrijpend lezen in één van beide groepen tegenvalt. De gemiddelde score van de groep ligt beduidend lager dan het doel dat de leraren zich gesteld hadden. Wanneer men kijkt naar het percentage leerlingen dat A, B, C, D of E scoort, blijkt dat een paar leerlingen zeer zwak scoren, waardoor de gemiddelde score van de hele groep laag is. Tegelijk geeft de leraar van de groep aan dat drie meisjes in de groep begrijpend lezen erg moeilijk vinden. De ouders van een van hen hebben de week ervoor aangegeven dat hun dochter met buikpijn naar school

gaat als ze begrijpend lezen heeft. Er wordt afgesproken dat de juf in de wekelijkse les begrijpend lezen na de groepsinstructie samen met deze leerling tien minuten toegespitste opdrachten maakt. Verder wordt afgesproken dat de drie leerlingen die zeer zwak scoren iedere week de les begrijpend lezen in de groep van de andere leraar mogen bijwonen, omdat haar resultaten op het gebied van begrijpend lezen hoog genoeg zijn. Zij past dan zo nodig de opdrachten voor de lager scorende leerlingen aan. Zo kan tegemoetgekomen worden aan de onderwijsbehoefte van de leerlingen, en tegelijk kan worden gewerkt aan het optimaliseren van de opbrengsten in de zwakke groep.

Hiervoor zagen we dat OGW gericht is op het verzamelen en analyseren van informatie over de groep, de individuele leerlingen en de school. Deze informatie is vaak gebaseerd op (Cito-)toetsgegevens, methodegebonden toetsen en observaties van het werk en gedrag van de leerlingen. OGW is daarmee nog niet automatisch ook handelingsgericht. Dat wordt het pas als aan de analyses ook conclusies worden verbonden voor de pedagogische en didactische aanpak in de klas. Dat is belangrijk, want resultaten en observaties hebben ons iets te vertellen. HGW vraagt hier ook nadrukkelijk aandacht voor: wat zeggen die gegevens over mijn groep? Wat zeggen ze over de leerlingen in mijn groep? En wat betekent dit voor de onderwijsbehoeften van de leerlingen?

1.5.1 **Gemeenschappelijke en aanvullende uitgangspunten van HGW en OGW**

We zullen in dit boek laten zien dat de kracht van zowel HGW als OGW zit in het planmatig en cyclisch werken. Dit is een eerste gemeenschappelijk uitgangspunt van beide concepten. Dit boek laat je als (aankomend) leraar zien wat het betekent om te werken met een cyclus van gegevens verzamelen op cognitief en sociaal-emotioneel terrein, analyse van deze gegevens, en je als leraar en school afvragen wat de gegevens je te zeggen hebben. Je moet de vraag stellen

wat deze gegevens betekenen voor je instructie of voor je differentiatie. Vervolgens plan je de activiteiten, voer je ze uit en evalueer je ze.

Een ander uitgangspunt dat we in beide concepten terugvinden is het stellen van ambitieuze doelen. Uit onderzoek van de Onderwijsinspectie blijkt dat scholen die opbrengstgericht werken ambitieuze doelen stellen (Inspectie van het Onderwijs, 2010, p. 6). In HGW-bewoordingen zeggen we dan: 'Leraren op deze scholen hebben hoge verwachtingen van leerlingen.' Wij kiezen ervoor om te spreken van optimale doelen en niet van maximale doelen. In het laatste hoofdstuk van dit boek komen we op deze keuze terug.

Er zijn ook aanvullende uitgangspunten. Vanuit OGW benutten we het inzicht dat onderwijskwaliteit beter wordt als je redeneert vanuit doelen en resultaten. Vanuit HGW benutten we vooral het inzicht dat we alle betrokkenen in het proces mee laten denken: leraren, leerlingen en ouders. Zo komen we in dit boek tot een brede kijk op de kwaliteit van onderwijs. Er wordt gedacht vanuit de leerling, vanuit de groep en vanuit de hele school. We kijken niet alleen naar de sociaal-emotionele ontwikkeling, maar ook naar de cognitieve ontwikkeling. In de volgende hoofdstukken leggen we dit uit aan de hand van voorbeelden.

1.6 Uitgangspunten van dit boek

In dit boek leggen we de verbinding tussen OGW en HGW op een praktische manier. Studenten die zich op de praktijk voorbereiden vinden op een groot aantal details uitleg over het doelgericht omgaan met gegevens. Daarom leggen we de theorie steeds zo veel mogelijk uit aan de hand van voorbeelden. Dit boek kan leraren en hun leidinggevenden helpen meer opbrengstgericht en handelingsgericht te gaan werken ten behoeve van kwalitatief goed onderwijs.

Je hebt dus een praktisch boek in handen. Wij als auteurs hebben met elkaar vijf dragende principes geformuleerd: werken met gegevens; werken aan een brede ontwikkeling; werken vanuit een visie; werken op drie niveaus; en werken met een cyclus. Hierna lichten we elk van deze principes kort toe.

- 1 **Werken met gegevens.** De verbinding van OGW en HGW bevordert kwalitatief goed onderwijs. De overeenkomst tussen de beide concepten is de zorgvuldige omgang met beschikbare gegevens over leerlingen, groepen en de school. Hier moeten leraren en hun leidinggevenden profijt uit trekken.
- 2 **Werken aan een brede ontwikkeling.** We stellen de brede ontwikkeling van iedere leerling centraal. Als we dus spreken over resultaten in de brede zin, dan hebben we het niet alleen over de basisvaardigheden op het gebied van rekenen en lezen, maar ook over andere vaardigheden, zoals het goed omgaan